



## KÜRESELLEŞME, YENİ BÖLGESEL KALKINMA YAKLAŞIMLARI VE TÜRKİYE

Globalization, New Approach to Regional Development and Turkey

**Dr. Öğr. Üyesi Arzu YILDIRIM**

Şırnak Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü

[a\\_ucar\\_44@hotmail.com](mailto:a_ucar_44@hotmail.com)

<https://orcid.org/0000-0002-8543-278X>

**Yüksek Lisans Öğrencisi Aziz AKİN**

Şırnak Üniversitesi Siyaset Ekonomisi Ana Bilim Dalı

[akinazizakin@gmail.com](mailto:akinazizakin@gmail.com)

<https://orcid.org/0000-0002-9478-7590>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-  
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-  
AİCUSBED 6/2 Ekim/October 2020 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	13.06.2020
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	24.10.2020
Sayfa- <i>Pages</i> : 487-512	<a href="https://doi.org/10.31463/aicusbed.753189">https://doi.org/10.31463/aicusbed.753189</a>



<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

✓ iThenticate





## **KÜRESELLEŞME, YENİ BÖLGESEL KALKINMA YAKLAŞIMLARI VE TÜRKİYE <sup>1</sup>**

Globalization, New Approach to Regional Development and Turkey

*Dr. Öğr. Üyesi Arzu YILDIRIM*  
*Aziz AKİN*

### **Öz**

Küreselleşme kavramı 1980’li yıllardan itibaren etkisini daha fazla göstermiştir. Ekonomik etkileşim ile başlayan küreselleşme olgusu zaman içerisinde tüm alanlara nüfuz etmiştir. Küreselleşmeyi etkileyen en önemli iki olgudan ilki sermayenin, dünyanın her yerinde serbest bir şekilde dolaşabilmesi ikincisi ise mekân ve zaman kavramlarının sınırlarını ortadan kaldıran iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler olmuştur. Bu iki olgunun yanı sıra ulaşım imkânlarında yaşanan olumlu gelişmeler, sanayi devrimi ile beraber değişen üretim teknolojileri ve bilgi toplumuna geçiş küreselleşmeyi etkileyen diğer olgular olmuştur. Küreselleşme kavramının geniş tanım yelpazesi farklı yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Küreselleşmeyle birlikte bölge kavramına atfedilen anlam da değişmeye başlamıştır. Küreselleşme, sömürgeciliğin yok olması, bilgi toplumuna geçiş, teknolojik ve üretim faktörlerindeki gelişmeler gibi değişimler yeni bölgesel kalkınma yaklaşımlarına olan ihtiyacı artırmıştır. AB’ye uyum çalışmaları kapsamında yapılan düzenlemelere ayak uydurmak amacıyla yapılan yeniden yapılanma çalışmaları kapsamında bölgesel kalkınma yaklaşımları da nasibini almıştır. Klasik bölgesel kalkınma yaklaşımları yerine yerel düzeyde uygulama alanı bulmuştur. Sadece bölge ile sınırlı kalmayıp ulus aşırı sınırlara da etki edecek yeni kalkınma yaklaşımlarının uygulanması gereği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de kalkınma, bölgeselcilik kavramı, bölgesel kalkınma alanında atılan adımlar incelenmiştir. Değişen kalkınma anlayışının ve uygulanan bölgesel kalkınma politikalarının Türkiye üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Bölgesel Kalkınma, Küreselleşme, Küreselleşme Yaklaşımları, Kalkınma, Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları.

<sup>1</sup>Bu makale 5. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı adlı 26-28 Eylül 2019 tarihli kongrede sözlü olarak sunulmuş “Küreselleşme Sürecinde Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları Üzerine Bir Analiz” adlı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

### Abstract

The concept of globalization has been more effective since the 1980s. The phenomenon of globalization, beginning with economic interaction, has effect all areas over time. The first of the two most important facts affecting globalization is that capital can move freely around the world, the second has rapid developments in communication technologies, which has eliminated the boundaries of place and time. In addition to these two phenomena, positive developments in transportation facilities, industrial revolution, production technologies and transition to information society has been the other factors affecting globalization. The comprehensive definitions of the concept of globalization have brought different approaches. The meaning attributed to the concept of region has also started to change with globalization. Changes such as globalization, the collapse of colonialism, transition to information society, developments in technological and production factors have increased the need for new regional development approaches. Regional development approaches have been affected as part of the restructuring efforts in order to keep up with the regulations made within the scope of harmonization studies with the EU. It has found application at the local level instead of classical regional development approaches. There is a need to apply new development approaches that will not only be limited to the region but also affect transnational borders. In this study, development in Turkey, the concept of regionalism, the steps taken in the field of regional development were examined. Changing the understanding of the development and implementation of regional development policy effects on Turkey has tried to reveal.

**Keywords:** Regional Development, Globalization, Globalization Approach, Development, New Regional Development Approaches.

## Giriş

Tarihsel bir bakış açısı ile bakıldığında küreselleşme kavramının her ne kadar derin bir geçmişe sahip olduğu görülse de; literatürde genel itibari ile sanayi devrimi sonrasına dayandırıldığı görülmektedir. Kavramsal açıdan genel olarak üstünde uzlaşmış bir tarihi sürece sahip olmayan küreselleşme kavramının net bir tanımı da bulunmamaktadır. Dolayısıyla küreselleşme kavramına yönelik farklı yaklaşımlar söz konusudur. Küreselleşme; sosyal, ekonomik, siyasal, teknolojik vb. tarihsel açıdan birçok boyutla açıklanmaya çalışılmıştır. Küreselleşme yaklaşımları genel olarak ikili veya üçlü gruplara ayrılarak açıklanır. Bu çalışmada ise; Held ve Mc Grew'in gruplandırması esas alınmıştır. Küreselleşme yaklaşımları; insan hakları, özgürlük ve tek ekonomiyi benimseyen "Radikaller"; küreselleşmenin kapitalist sistemin sosyal refahını artırmak için gelişmemiş ülkeler üzerinde sömürü aracı olarak kullanıldığını düşünen "kuşkucular"; iki taraf arasında "barış gücü" olan "ılımlılar" olmak üzere üç grupta incelenmiştir.

Küreselleşme ile beraber ilk kalkınma politikaları, genel itibari ile ülkelerin gelişmiş bölgelerini daha da geliştirmeyi ve gelişmemiş diğer bölgelere kaynak transferini amaçlamıştır. Bu politikalar ile ülke kalkınması merkezî otorite çerçevesinde gelişirken; akabinde ülke ekonomisine yük olarak görülen ve kalkınma alanında eksik kalan bölgelerin fayda sağlayabilmesi yani toptan kalkınma amacıyla bölgesel/yerel bazlı politikalara dönüş olmuştur.

Bu çalışmada özellikle 20. yüzyıldan itibaren dünyada artan küreselleşme adımları çerçevesinde ülkelerin kendi aralarındaki gelişmişlik farklarını en aza indirmek veya gelişmişlik düzeylerini daha da artırmak amacıyla girmiş oldukları kalkınma çabaları, kalkınma yaklaşımları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çerçevede 1923 yılından günümüze kadar bölgesel kalkınma alanında çalışmalar yürüten Türkiye'nin yapmış olduğu politikalar, bölgesel kalkınma yaklaşımları değerlendirilmiştir. Bölgesel kalkınmada yaşanan değişim sürecinin Türkiye üzerinde yarattığı etkiler değerlendirilmiştir.

### Kavramsal Çerçeve: Küreselleşme

Küreselleşme kavramı, doğurmuş olduğu tartışmalar ve gerçek hayatta çıkarmış olduğu sorunlar itibari ile kapsadığı konular ve ilgi alanlarının ne olduğunun tespiti için tanımlamaya ihtiyaç duyulmuştur. Geniş bir alana yayılım göstermiş olduğundan değişik ideolojik ve sosyolojik düşünceler çerçevesinde ele alınmıştır. Küreselleşme kavramı; günümüzde mikro olarak eğitimden tutun makro olarak dünya ekonomisi ve siyasetine

kadar neredeyse her alana işlemiş olan bir kavram hâline gelerek bu kavram çerçevesinde yeni olayların açıklanması amacıyla geniş bir araştırma konusu olmaya başlamıştır.

Küreselleşmenin tarihsel değişimi birçok aşamaya ve döneme ayrılmıştır. Küreselleşmenin tarihsel olgusunu, kavramın karşılığı olarak ele alınan “globalization” kelimesine göre yorumlandığında, sanayi devrimi öncesi ekonomik dışı sebeplerle oluşan küreselleşme olguları ve sanayi sonrası ekonomik değişimler neticesinde oluşan küreselleşme olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Küreselleşme kavramını daha belirgin kılan olgu, sanayi devrimi sonrası büyük bir hızla gelişen teknolojik ilerlemelerdir. Teknolojik gelişmeler sosyo-kültürel ve ekonomik tüm sınırları ortadan kaldırmıştır. İmparatorlukların olduğu dönemlerde bile bu kadar farklı kültürlerin iç içe yaşadığı görülmemiştir. Nitekim sınırların yok olması, ulusların özgünlüklerini yitirmesi ve belirsiz bir toplum yapısı oluşacağı kaygısı küreselleşme karşıtlarının en çok yakındığı konulardan biri olmuştur.

Küreselleşmenin tarihsel gelişimine odaklanan R. Robertson çalışmalarında küreselleşme kavramını 5 safhaya ayırmıştır. Bunlar küreselleşmenin; 1400-1750 oluşum safhası, 1750-1875 başlangıç safhası, 1875-1925 kalkış safhası, 1925-1969 sömürgecilik (hegemonya için mücadele) safhası ve 1969-1992 belirsizlik safhalarıdır. Küreselleşmenin başlangıç safhasında coğrafi keşifler sonucu yeni ulusal toplulukların doğuşu, modern olarak takvim ve coğrafya bilgilerinin ortaya çıkması, bireycilik ve hümanizm gibi kavramlar, dünya ticaretinde artışlar neticesinde insanlar ve toplumlar arası etkileşimler ve toplumsal hareketlenmeler etkili olmuştur (Kızılcelik, 2002: 14-16).

Sanayi devriminden itibaren küreselleşme olgusu ele alındığında, Robertson’un çalışmasında belirttiği 2. 3. 4. ve 5. safhaların, yani 1750 ve sonrası, genel itibari ile küreselleşme kavramının üç ana evreye ayrıldığı görülmektedir. Birinci evre; Robertson’un çalışmasına göre 1. ve 2. safhaları kapsayan, yani 1750-1925 yılları arasında sanayi devrimi ile teknolojik buluş ve gelişmeler sonucunda hızlı bir küreselleşmenin başladığı dönemdir. İkinci evre; Robertson’un 3. safhasını kapsayan, 1. ve 2. Dünya Savaşları ile duraksayan ama akabinde iki büyük gücün (ABD ve SSCB) 1925-1965 yılları arasındaki “hegemonya için mücadele” olarak adlandırılan dönemdir. Son evre ise “belirsizlik dönemi” olarak adlandırılan 1965’ten sonra iki büyük güçten SSCB’nin zayıfladığı; siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel etkenlerin hızla geliştiği ve ulusal sınırların kâğıt üzerinde kaldığı dönemdir.

“Belirsizlik Safhası” 1992 yılına kadar belirtilse de aslında günümüze kadar olan süreci kapsamaktadır. Soğuk savaş dönemi sonrası değişen dünya düzeni ve iki bloktan biri olan Doğu Bloku’nun (SSCB) dağılması, büyüme hızlarının düşmesi, işsizliğin artması, fiyatların istikrarsız bir seyir izlemesi küreselleşme akımının yerine bölgeselleşme ve bölgesel kalkınma kavramlarını öne çıkarmıştır (Karluk, 1989: 211).

Soğuk savaş döneminden sonra SSCB’nin ABD karşısında başarısız olması ile ABD baskın güç hâline gelerek uluslararası arenada ekonomiyi belirleyici en büyük etken hâline gelmiştir. Baskın güç hâline gelen ABD, ekonomide sabit kur sistemini küresel bir kabule itmiştir. Bu döneme kadar yaşanan olumsuzluklar sebebi ile azalan ticari etkileşim tekrardan artışa geçmiştir. Bu sistem ile beraber ülkelerin finans sistemi üzerinde yer alan kısıtlamalar ve denetimler azaltılarak uluslararası sermaye aktif edilmiştir. Bu sayede finansal alandaki ulusal sınırlar yerini ekonomik küreselleşmeye bırakmıştır. Ulus devletler klasik yönetim politikalarının dışına çıkarak küreselleşmeye ve serbest pazar ekonomisine uygun politikalar üretmeye başlamıştır. Neo-liberal sistem, stratejik amacının çok üstü bir başarı sağlamış ve küreselleşmenin hızlanması yolundaki tüm adımlar bu sayede atılmaya başlanmıştır. Ekonomik ve sosyo-kültürel engellemelerin “akıl dışı” veya “çağ dışı” olarak nitelendirildiği bir dünya toplumu oluşmaya başlamıştır. Ekonomik refah için küreselleşmenin birincil koşulu: tümüyle kuralsızlaşan “serbest pazar” ekonomisine bağlandırılmıştır (Yeldan, 2003: 24).

Yirminci yüzyıl itibari ile daha belirgin hâl alan ekonomik, sosyal kültürel, ekolojik ve teknolojik gelişmeler toplumsal ve devlet sistemleri üzerinde kayda değer bir değişime yol açmıştır. Bu değişim ile beraber ortaya çıkan yeni iş kolları ve artan teknolojik gelişmeler iletişim ve haberleşme araçlarının gelişim hızlarını erişilemez hâle getirmiştir. Bu durumlar sonucu mikro bazlı yerel rekabet ortamı makro bazlı uluslararası rekabete dönüşerek ekonominin dar alanı genişlemiş ve küresel bazlı serbest pazar ekonomisi oluşmuştur. Bu da küreselleşme kavramını belirginleştirmiştir. Ekonomik olarak küreselleşme kavramına bakıldığında serbest piyasa ekonomisi uluslar üstü bir hâl almaya başlamıştır. Bu durum ulusların da artık küresel düzeyde hareket etmeleri zorunluluğunu doğurmuştur (Yıldızoğlu, 1996: 14).

Küreselleşmenin zorluklarından kaçmak bölgesel kalkınma için bir yol olarak görünmemektedir. Ancak küresel ekonomi bölgelerin entegre olma fırsatını sağlayabilir. Küresel yapısal baskıların olduğu yerlerde bölgelerin gelişmesi konusunda küresel ağlar giderek daha önemli hâle geliyor (Pike vd., 2011: 24).

### **Küreselleşme Üzerine Farklı Bakış Açılarının Analizi**

Küreselleşme kavramının uygulamaya geçiş noktasında ideolojik etkenler ve fayda-zarar ilişkisi nasıl ki küreselleşmenin tanımı ve tarihsel sürecinde farklı algılayışlar olmuşsa küreselleşme olgusunun sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik gibi etkenlere yansıtışı ve bu kavramın uygulanabilirliği de tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle kimi gruplar küreselleşmenin kendilerine faydalarından ötürü olumlu yaklaşırken kimi gruplar zararından dolayı şüpheli yaklaşmış kimi gruplar de fayda ve zarar dengelenmesine bağlı olarak bir dönüşümü gerekli görmüştür. Bu gruplandırmalar çeşitli şekillerde olabilmektedir; bu çalışmada yaygın kullanıma sahip olan Held ve Mc Grew'ın üçlü gruplandırması ele alınmıştır (Kürkçü, 2013: 5-10). Held ve Mc Grew'ın çalışmasında küreselleşme yaklaşımları: Aşırı Küreselleşmeci Yaklaşım, Kuşkucu Yaklaşım ve Evrimsel-Dönüşümsel Yaklaşım olmak üzere üç grupta incelenmiştir.

**Aşırı Küreselleşmeci Yaklaşım** bu grubun içinde yer alan düşünürler arasında farklılıklar olsa da sonuç aynıdır (Hablemitoğlu, 2004: 20). Neo-liberaller, radikaller ve Neo-Marksistler olmak üzere üç ayrı görüş mevcuttur. Neo-liberaller devlet gücünü aşan piyasa gücünden memnun iken diğer iki düşünce küreselleşmenin kapitalizmi ezdiğini ileri sürer (Kürkçü, 2013: 6). Bu ideolojik farklılığa rağmen artış meyline sahip bütüncül küresel ekonominin varlığından söz edilir (Hablemitoğlu, 2004: 21). Devletin tek rolü aşırı kazanım ya da kayba engel olmak için piyasayı dengede tutmaktır. Son olarak bu düşüncenin özü ortak bir "kültürel medeniyet" tir. Bu akımın en önemli destekçileri Fukuyama, Friedman, Ohmae, Giddens ve Strange' dir.

**Kuşkucu Yaklaşım** yani küreselleşme destekçileri olan radikallerin tersi kanatta yer alan kuşkucular, küreselleşmenin yeni bir kavram olmadığını savunurlar. Küreselleşmenin refah devletini ortadan kaldıracığını düşünen kuşkucular, bu kavramın Neo-liberaller tarafından ortaya atılan bir düşünce olduğunu savunmaktadırlar (Özel, 2011: 93). Küreselleşme sınıfsal yapıda dengesizliğe yol açarak, bir kesimi zenginleştirirken diğer bir kesimi ise fakirleştirmektedir. Küreselleşme çok uluslu şirketlerin yanı sıra kapitalist ülkelerin ideolojilerini yaydığı bir araçtır. Bu durum piyasayı iki kesimin hegemonyasına sokarak kültürel ve ekonomik çeşitliliği yok etmektedir (Ilgaz, 2000: 4-24). Kapitalist ve liberal sistemle yönetilen ülkelerin ekonomik ve siyasi krizlerini ortadan kaldırmak için ortaya attıkları bir görüştür.



Küreselleşme taraftarlarının belirttiği refahın aksine sömürü ile gelişmemiş ulusların ezilmesine, ekonomik kaynaklarının kapitalist kesimlerce yönetimine, kutuplaşmanın daha belirginleşeceğine ve eşit olmayan bir gelişim seviyesini doğurmaktadır. Bunun en önemli örneği, küresel bazlı ekonomik krizlerin gelişmemiş ülkelere ve bu ülkelerdeki ulusal firmalara zararları dokunurken gelişmiş ülkelere ve çok uluslu firmalara kazandırdığı karlardır. Küreselleşme, gelişmiş ülkelerin geliştirmekte veya geliştirmemiş ülkelere silahsız bir şekilde fetih ve ilhakı olarak nitelendirilebilir.

**Evrimsel/Dönüşümsel Yaklaşım** grubunda yer alanlar, genel itibariyle ılımlı diye tabir edebilen ve diğer iki düşüncenin ortası olarak kabul edilebilir. İki zıt kutup arasında barış gücü olarak gösterilebilecek olan bu grup diğerlerinin küreselleşmedeki net çizgilerini yumuşatarak ortak bir yol bulma gayesindedir. Küreselleşme sürecinde olumsuz etkilerin yanı sıra olumsuzlarında olabileceği savunulur. Kontrollü bir yolla olumsuz durumların bertaraf edilebileceği ve iyi bir amaca yönlendirilebilmektedir. İlimlilere göre, az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki uçurumu yok etmek için küreselleşmenin, az gelişmişlerin lehine bir şekilde yürütülmedir. Küreselleşme gelişim sürecinde olduğu için mevcut araçlarla en iyi olana doğru evrilmesi gereklidir. Küreselleşme kaçınılmaz bir olgu ise o zaman buna ortak bir yol ile çözüm getirilmelidir.

#### **Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı**

Genel bir tanım yapılacak olursa kalkınma; kendi kendine ilerleyebilen, büyüme, üretimde değişme, teknolojik değişimler, sosyo-ekonomik ve insan yaşamındaki değişimlere karşı sürekli iyileşme olarak tanımlanabilir (Şenses, 2004: 13). Kalkınma olgusu, artan ekonomik rekabetin ve küreselleşmenin belirginleşmesi sonucu özellikle son 50 yılda, ülkeler arası kalkınma rekabeti yerine şehirler/bölgeler arası rekabet ve kalkınma politikalarına dönüşmüştür (Ersöz, 2009: 29).

Ortaya çıkan sosyo-ekonomik kalkınma atakları, gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler için bölgesel dengesizlikleri ortaya çıkarmıştır. Bu durum sosyo-ekonomik kalkınma sorunu daha küçük ölçekli mekânsal bir boyut olan bölgesel kalkınmaya dönüştürmüştür. Artan bölgesel dengesizlikler neticesinde ulusların uzun vadeli kalkınma stratejilerinin sekteye uğramaması, bölgeler arasındaki rekabet ve gelişmişlik dengesinin bozulmaması amacıyla yapmış oldukları etkinlik ve gelişmişliği arttırıcı programlar bütününe bölgesel kalkınma denir (Acar, 2006: 8). Mevcut bölgesel kaynaklarının daha verimli kullanılması veya bölgelerin dışarıdan

ihtiyaç duyduğu kaynakları bölgeye aktarmayan çalışan ve gelişmişliği arttırmaya yönelik itici bir etmendir.

Bölgesel kalkınma; tüm kaynakların etkin kullanımı, bölgelerarası sosyo-ekonomik denge, bütün şehirlerin yaşam standartlarında artış, refah, gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmak, büyüme, istikrar, dengeleme ve eşitleme gibi amaçları barındırır.

Bölgesel kalkınma stratejileri; bölgesel refahı dengeli hâle getirmek, bölge genelinde refahı artırabilmek için güçlü, sürdürülebilir büyümeleri desteklemek, şehirlerin, köylerin ve kırsal alanların gelişmelerini üst seviyeye çıkarmak için refah artırıcı gelişmeleri teşvik etmek, ekonomik, sosyal ve çevresel koşulların iyileştirilmesi amaçlarını taşımaktadır (Jovovic vd., 2017: 262).

### **Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler**

Sanayileşme ile başlayan kalkınma atakları 1950'lerden sonra yerini bölgesel kalkınmaya bırakmıştır. Bu dönemden önce bölgesel kalkınmaya ilgi akışı olmasına rağmen ilk adımlar 1950'lerden sonra atılmıştır. Bölgesel kalkınma üzerinde birçok yaklaşım ortaya çıkmasına rağmen temelleri, 1826'da "Alan Kullanım Teorisi" ile "mekânsal ekonominin" kurucusu olan Van-Thünen'in mekân ekonomisine dayandırılmıştır. İlk odak noktası olan bölgesel kalkınma öncelikle mekân ekonomisi ile başlamış ve yerini II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasından sonra makroekonomik büyüme yaklaşımlarına bırakmıştır. Mekân ekonomisi içerisinde yer alan makroekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde yer alan ekonomik modellerin eksik kalması, zaman içerisinde bölgesel kalkınma politikalarına dönüşmüştür (Acar, 2006: 68). Bu sebepler neticesinde iktisatçılar hem bölgesel hem de ulusal kalkınma için 1950'lerden sonra bölgesel kalkınma politikalarına yönelik yaklaşımlar ortaya çıkarmış ve bu yaklaşımlar genel itibarıyla geleneksel ve yeni yaklaşımlar olarak iki bölüme ayrılmıştır.

### **Geleneksel Yaklaşımlar**

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mevcut ülkeler kalkınma adımları atabilmek, yeni kurulan devletler ise siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını tamamlayabilmek ve savaşlardan sonra sosyo-ekonomik yıkımları uğrayan ülkelerin yeni dengelerini kazanmak için iktisatçılar aracılığıyla yeni kalkınma ataklarına girişilmiştir. Keynesyen fikirlerden esinlenen iktisatçılar kimi zaman ülke kalkınmasını baz alırken kimi zamanda bölgesel kalkınmayı daha önemli görüp bölgesel kalkınmaya yönelmişlerdir (Çakmak ve Erden, 2004: 79). Bölgesel kalkınma fikirlerinde klasik iktisatçıların Keynesyen iktisat politikalarını uygulamada etkili olan bir diğer

etmen ise 1929 yılında ABD’de başlayan Büyük Buhran ve 1970 yılına kadar süren stagflasyon krizine kadar oluşan dönemde bu politikaların; büyüme, kalkınma ve makroekonomik göstergeler hususunda devlet güçlerini artırıcı rol oynamasıdır (Özaslan ve Ünlü, 2015: 66).

Sanayileşme ile başlayan kalkınma hareketleri, ülkelerin mevcut kaynaklarının iktisadi gelişme için aşırı kullanılması; kimi bölgeyi gelişime açarken kimi bölgenin ise geri kalmasına sebep olmuştur. Geleneksel kalkınma yaklaşımlarında esas amaç: bölgesel farklılığı yok etmektir. Ekonomik kaynakların belli bir noktaya daha fazla aktarılması ise başarı oranını düşürmektedir. Keynes’in refah paradigması doğrultusunda kalkınma atakları için devletin müdahaleci bir kimliğe bürünmesi desteklenmektedir. Bu durumda 1970'lere kadar geleneksel yaklaşımlarda bölgesel kalkınma politikalarında, dünyanın belli başlı yerlerindeki yöntemler baz alınmıştır. Ülkenin içerisinde yer alan tüm bölgelerin ekonomik, sosyal ve mekânsal yapıları göz ardı edilmiş, örgütlenme ve kalkınma sistemini oluşturan öğeler “modern mekânsal akılcılık” ilkelerine göre yapılmıştır (Çakmak ve Erden, 2004: 80). Geleneksel yaklaşımların diğer özellikleri ise;

- Geleneksel yaklaşımda temel hedef; gelişmemiş bölgelerin sanayileşme, modernleşme ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarındaki eksiklikleri gidererek bölge ve ülke kalkınmasına faydalı kılmaktır (Özaslan ve Ünlü, 2015: 66).

- Merkezden yürütülen planlama fikri mevcuttur.
- Kararlarda yerel halkın fikrine danışılmaz.
- Merkezden yerele yayılan bir hizmet ve planlama süreci işlemektedir.
- Küçük işletmeler göz ardı edilerek büyük devlet yapılanması amacıyla merkezî yönetimi güçlü kılan büyük şirketlere esas alınmaktadır (Çakmak ve Erden, 2004: 81).

- Bölgesel dengesizliklerle mücadelede yerel birimlerden ziyade merkezî yönetim aktif kılınmaktadır. Bölge içi yatırım artışı merkezî yönetim araçları yardımıyla alt yapı ve bölgesel geri kalmışlık teşvikler ile iyileştirilmeye çalışılmaktadır.

- Bölgenin yapısını göz ardı eden standart bir merkezî planlama anlayışı hâkimdir.

- Bu dönemde kalkınma adımları ilk olarak bir bölgede veya sektörde başlayarak diğer sektörler veya bölgelere yayılım göstermektedir (Akiş, 2011: 239).

Bu dönemde Keynes'in Bölgesel Büyüme Modeli ve Alan Kullanımı ile ilgili modeli, Marshall'ın Yığılma Ekonomisi ve F. Perroux'un Sektörel Kutuplaşmış Kalkınma Teorisi gibi birçok teori kullanılmıştır.

### **Yeni Yaklaşımlar**

Bu yaklaşımların esas amacı yerel kaynakları daha aktif kullanmak ve toptan kalkınmayı sağlamaktır. Bu durumlara ek olarak geleneksel dönemde uygulanan politikalar; yük olarak görülen bölgeler için çareler üretmemesi sebebiyle daha rekabetçi, yenilikçi ve önceliği yük olarak görülen yerel bölgelerin kalkınmasına olanak sağlayan adımlar atılmıştır. Bu durum yeni bölgesel politikalara ihtiyacı artırmıştır. Bu dönemde yerel kaynakları etkin kullanmanın yanı sıra piyasaya müdahaleci devlet yapısı, kalkınma için tekrardan gözden geçirilmiş ve kaynakların etkin kullanımına yönelik yeni bir rol verilmiştir. Bu rol devletin daha pasif bırakmış, bölgesel ve yerel girişimlerin dikkate alındığı karma bir kalkınma anlayışını öngörmüştür (Deviren ve Yıldız, 2014: 21). Bölgesel kalkınma politikaları bu dönemden itibaren merkezî otoritenin doğrudan yardımlarından ziyade bölgedeki işgücü ve yaşam kalitesi gibi bölgenin verimliliğini artıracak yatırımlara ve yerel gelişmeye dönüşmüştür. Geleneksel politikalar daha çok işgücü olanaklarına, pazar imkânlarına, hammaddeye önem verirken, yeni bölgesel politikalar sosyal ilişkilerin varlığına, kurum ve normların varlığına önem vermiştir (Akpınar, 2005: 3). Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları çerçevesinde kalkınmayı daha verimli kılmak amacıyla birçok model ve yaklaşım uygulanmıştır. Bunlardan bazıları:

**Endojen bölgesel kalkınma yaklaşımı:** Bu model ile merkezî otorite esaslı kalkınma yöntemi yerine yerel veya bölgesel girişimlerle kendiliğinden gelişme gösteren bir kalkınma anlayışı var olmuştur. Neoklasik büyümeyi esas alan kalkınma yönteminin eksikliklerini gidermek amacıyla oluşmuştur. Bu yaklaşıma göre; bölgesel alt sistemlerin daha aktif olmasını sağlamak için bütün bölgesel aktörler işbirliği yapmalıdır (Aktakas, 2006: 37).

**Cazibe merkezleri yaklaşımı:** François Perroux tarafından 1940 yılında geliştirilmiş bir modeldir. Buna göre ekonomik kalkınma, ulusal sınırlar içerisinde eşit bir şekilde başlamamıştır. Perroux'a göre; ekonomik kalkınma, uygun bölgelerde gelişim gösterdikten sonra diğer alanlara yayılım göstermiştir. Teoriye göre; devlet tarafından belirlenen (cazibe merkezi) bölgeye kamu yatırımları yığılmıştır. Bu durum neticesinde ortaya çıkan yeni iş imkânları, üretim kapasitesinin artması gibi dışsallıklar aracılığıyla bölgesel bazlı bir refah artışı beklenmiştir. Bu amaçla bölgeye verilen teşvik ve

sübvansiyonlar ile bölgede refah ve büyüme hedefi olmakta ve buna aracı olan aktörler ise bölgedeki girişimcilerdir (Yiğit ve Maden, 2019: 116-117).

OECD tarafından yapılan bir çalışmada da yeni bölgesel kalkınma yaklaşımının 3 anahtar özelliği yer almıştır. Bu özelliklerden (OECD, 2009); birincisi dışsal yatırım ve transferlerin pasifleştiği, bunun yerine yerel kaynaklara odaklanma, ikincisi olumsuzluklar yerine olumlu taraflara odaklanma ve son olarak merkezî hükümetin pasifleştiği yerel yönetimlerin ise aktifleştiği bir kalkınma modeli baz alınmıştır.

### **Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarının Türkiye Üzerine Etkileri**

Öncelikli olarak bölge kavramı her ülkeye göre değişkenlik gösterebilen ve netlik atfetmeyen bir tanıma sahip olmuştur. Dünyadaki diğer ülkeler gibi Türkiye açısından da bölge kavramı netlik kazanamamıştır. Türkiye’de bölge kavramı daha çok coğrafik özelliklere göre belirlenmişti. 2002’den sonra ise Avrupa Birliği’nde Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, nüfus büyüklüğü ve nüfus yoğunluğu gibi istatistiklere göre uygulanan yöntemle göre 2002 tarih 24884 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan maddeden sonra yeni bölge anlayışına geçiş sağlanmıştır (Kargı, 2009: 31).

Türkiye’deki kalkınma anlayışı, kurulduğu ilk yıllardan itibaren özellikle 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar ile yerel kaynakların ortaya çıkarılması ve yerel sermayenin artırılması ilk hedef olmuştur. Bu çerçevede bölgedeki yerel kurumların yanı sıra bölge halkının da kendi geçimlerini mevcut kaynaklarla sağlaması, girişimciliğin artması ve bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması amacıyla özel sektörün teşviki yapılmaya çalışılmıştır (Acar, 2006: 115). Fakat düşünülen özel sektör anlayışı yerine, 1950’li yıllara kadar ulusal çıkarları düşünerek hareket edilmiş ve küresel bir kalkınma anlayışından ziyade mevcut hükümet ve liderlerin tasarlamış olduğu ulusal kalkınmacı, toplumcu, ulusal zenginliği artırıcı ve kaynakları en aktif şekilde kullanan devletçi ve müdahaleci bir anlayışa sahip olunmuştur (Levin, 2015: 282). Bu döneme kadar Türkiye’de bölgesel kalkınma adına somut bir adım atılmadığı görülmüştür.

Türkiye bölgesel kalkınma adına ilk adımlar, bölgeler arasında oluşan gelişme farklılıklarını gidermek ve sosya-ekonomik farklılıkları minimize etmek amacıyla kalkınma planları 1950’lerin sonlarında doğru gelişim potansiyeli tespit edilen 16 bölgenin belirlenmesi ile atılmaya başlanmıştır. Bu döneme kadar bölgesel kalkınma terimini kullanmak yerine “Kalkınma Öncelikli Yörelere (KÖY)” kavramı tercih edilmiştir. KÖY uygulaması ile kalkınma planlarında amaç daha çok, devlet eliyle gelişmemiş bölgelere kamu yatırımları yapılarak özel sektörün teşvikini sağlama ve geri kalmış bölgelerin

kalkınmasına yardımcı olmaya çalışılmaktadır. Buna ek olarak devlet tarafından sağlanan yardımlar ve teşvik çalışmaları ile kırsal kalkınma projelerinin artırılması ve uygulanması sağlanmıştır. Bu durumlara rağmen bölgesel kalkınma alanında istenilen başarı sağlanamamıştır. Sebep olarak ise ekonomik kaynakların yetersiz kalması ve bölge halkının kalkınma adımlarında yeterince örgütlenememesi olarak görülmüştür.

Diğer bir adım ise bölgesel kalkınmada planlı bir şekilde fiziksel, sosyal ve ekonomik boyutları ile bir arada ele alındığı 1963'teki ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı ile atılmıştır. Bu adımlarda bölgeler arası gelişmişlik farklarını ortadan kaldırma hedefi olmuştur. İlk adımların başarı oranı düşük olmuştur. Bu başarısızlık sonucu bölgesel gelişme bazlı birçok projenin yürürlüğe konulmasının yanı sıra Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve bölgesel kalkınmada ciddi adımlar atılmak istenmiştir. Planlı dönemden 1980 yılına kadar kalkınma ile ilgili yapılan politikalarda mevcut dönemlerdeki gündemin ideolojisine uygun ithal ikameci kalkınma modelleri benimsenmiştir. Bu durum hem piyasaya müdahaleci devlet yapısını artırmış hem de iktisadi teşebbüslerde rolü artan devletin ekonomideki ağırlığını artırmıştır. Nitekim bu dönem Keynesyen ekonomik politikaların uygulandığı dönem olmuştur. Bu dönemden sonra ise 24 Ocak 1980 serbest piyasa reformları ile özel sektöre aktararak devletin ekonomideki ağırlığı azaltılmaya çalışılmıştır (Kargı, 2009: 31-32).

Türkiye'de kalkınma planları ile devletin piyasadaki egemenliğini özel sektörün gelişimine katkı sağlayan (karma ekonomi), özel sektörü güçlendirici ve dışa kapalı bir ekonomi modeli benimsenmiştir. Fakat Türkiye'de KÖY'lerin geliştirilmesi politikaları çerçevesinde yapılan bölge planlaması istenilen başarıya ulaşılamamıştır (Dinler, 2010: 65). Bunun nedenlerinden bazıları, toplumsal katılımın eksik kalması ve özel sektöre aktarılan kaynakların verimli kullanılmaması olarak gösterilebilir.

2000'li yıllara kadar yapılan kalkınma planları merkezci olmakla beraber gelişmemiş bölgeleri hareketlendirme amacı gütmüştür. Bu döneme kadar kalkınma politikalarının merkezî otorite tarafından yürütülmesi hem yerel aktörleri hem de bölgedeki halkın kalkınma alanındaki katılımını geri planda bırakmıştır. Türkiye'de bölgesel kalkınma politikaları AB sürecinden itibaren gelişmişlik farklarını en aza indirme amacının yanı sıra bölgelerin var olan ekonomik güçlerinin artırılması, rekabette üstünlük sağlanması ve ülke bazında sosyal ve ekonomik açıdan bütünleşmeyi sağlama amaçları konusunda bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 136). Bu durum neticesinde kalkınma planlarında birçok kurum ve kuruluş

aktif hâle getirilmiştir. Karar mekanizması olan DPT'nin birçok yetkisinin dağıtılması ve planlamada çok başlılık, çatışma ve yineleme neticesinde başarısızlığı doğurmuştur (Levin, 2015: 284).

Avrupa Birliği ile gelişmeler neticesinde küresel bazlı bölgesel kalkınma politikaları benimsemeye başlanmış ve yeni bölgesel kalkınma adımlarını daha verimli arttırmak için kalkınma ajansları da bu neticede kurulmuştur. Bu ajansların kurulması ile birlikte yerel birimlere daha fazla yetkilerin verilmesi, yönetim anlayışının kabul edilmesi, karar verme süreçlerine halkın ve sivil toplum kuruluşlarının da entegre edildiği bir süreç doğru gidilmiştir. Daha şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim anlayışı ile tüm aktörlerin yönetime katılmasını esas alan bir anlayışla hareket edilmiştir. Bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik atılan bu adımlar rekabeti artırmak için merkezden yerele doğru güçlendirilen bir yapı oluşturulmuştur.

Yeni bölgeselcilik yaklaşımı kavramına ilk defa 1996-2000 yılları arasında uygulamaya konulan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer verildiği gözlenirse de daha sonra gerçekleştirilen Sekizinci Beş Yıllık ve Dokuzuncu Kalkınma Planlarında yeni bölgeselcilik kavramlarına daha net bir şekilde yer verilmiştir (Dulupçu vd., 2010: 247). Sekizinci ve Dokuzuncu Kalkınma Planları Türkiye'nin küreselleşme yolunda dünyaya ayak uydurmaya çalıştığı dönemler olmuştur.

Sekizinci Kalkınma Planı; Uzun Vadeli Strateji çerçevesinde hazırlanmasına rağmen Türkiye'nin orta vadeli sosyo-ekonomik sorunlarını çözmeye yardımcı bir belge niteliği taşımıştır (Acar, 2006: 116). Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda bölgesel verimliliği artırmak amacıyla ulusal kalkınma, rekabet edilebilirlik, istihdama katkı sağlama ve kırsal-kent arası gelişmişlik farkını da minimize etmeye çalışılmıştır. Bu sayede yerel düzeydeki kurumsal yapıların gücü artırılmış ve merkezle uyumlu politikalar neticesinde kırsal kalkınmayı hızlandırmıştır (DPT, 2006: 91). AB uyum sürecine giren Türkiye; bölgesel kalkınma politikalarını geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu hedef çerçevesinde; girişimci kentler, öğrenen organizasyonlar, ar-ge çalışmaları, yenilikçi yaklaşımlar ve teknoloji yönelimli yönetim anlayışı gibi kavramlara ağırlık verilmiştir (Yiğit ve Maden, 2019: 119).

Homojen Bölge Sınıflandırması (1960-1970) ile başlayan bölgesel kalkınma anlayışı Polarize Bölge Sınıflandırması (1982) ve AB uyum süreci ile beraber 2002 yılı itibarıyla İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflamasına geçiş yapılmıştır. Bunun yanı sıra bölgede gelişmişlik farklılıklarını gidermek amacıyla Kalkınmada Öncelikli Yörelere Sınıflandırılması da beraberinde uygulanmıştır (Acar, 2006: 115).



2019 yılında açıklanan İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması raporunda 52 değişkenli set kullanılmıştır. 2011 yılında yapılan İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması raporundan farkı TÜİK verilerinden yararlanarak il düzeyinde kişi başı GSYİH verilerinden de yararlanılmış olmasıdır. Ayrıca çalışmanın tarafsız ve doğru bir şekilde yapılabilmesi için açıklama gücü düşük olan verilerin kullanılmamasına, araştırmada kullanılan değişkenlerin bütün değişkenlerle uyumlu olmasına özen gösterilmiştir. Tablo 1’de 2017 Yılı İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması endeks değerleri ve gelişmişlik kademe değerleri gösterilmiştir. Sıralamada illerin kendi endeks değerleri de göz önünde bulundurulurken genel olarak altı tane gelişmişlik kademe sıralamasında kategoriye ayrılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre birinci kademe 9 il, ikinci kademe 15 il, üçüncü kademe 13 il, dördüncü kademe 14 il, beşinci kademe 14 il ve altıncı kademe 16 il olacak şekilde sınıflandırılmıştır (Acar vd., 2019:28).

Belirlenen 52 değişken arasından 47 değişkenin ağırlığı pozitif değer alırken 5 değişkenin ağırlığı negatif değer almıştır. Burada pozitif değer ile ifade edilmek istenen şey; pozitif değer alan değişken sosyo-ekonomik gelişmişlik ile aynı yönlü ilişkiyi anlatmakta, negatif değer alan değişkenler ise sosyo-ekonomik gelişmişlik ile aralarında ters yönlü ilişkinin varlığını göstermektedir. 2017 Yılı İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasında değişkenler arasında en önemli ağırlığa sahip olan değişken internet bankacılığı kullanımı, sosyal güvenlik kapsamındaki çalışan nüfus oranı ve kişi başına düşen GSYH olmuştur. En az etkiye sahip değişkenler; işsizlik oranı, içme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı ve kükürt dioksit (SO<sub>2</sub>) ortalama değeri olduğu görülmektedir (Acar vd., 2019: 32).

Raporda kullanılan endeks değerleri kullanılarak ortaya konulan Türkiye’de illerin gelişmişlik seviyeleri altı kademe olarak gösterilmiştir. İllerin kademelenmesinde kullanılacak mükemmel sayılacak sadece bir tek yöntem ya da modelden bahsedilemez. Raporda potansiyel olarak bölgelerin kapasiteleri göz önünde bulundurulurken 52 değişken kullanılarak yapılan illerin gelişmişlik seviyeleri kademelenmiştir. Buna göre en yüksek değeri 4,807 değer ile İstanbul; en düşük -1,439 değer ile Muş arasında iller kademelere ayrılmıştır. Birinci ve ikinci kademe en gelişmiş iller bulunmaktadır. Bu bölgeler sırasıyla Marmara, İç Anadolu, Ege ve Akdeniz Bölgesindeki illerden yer almaktadır. Ayrıca Karadeniz Bölgesi’nin Karabük ili de ikinci gelişmiş kademe yer almaktadır. Üçüncü, dördüncü ve beşinci



kademede yer alan bölgeler orta derecede gelişmişlik seviyesini göstermektedir. Bu kademede yer alan bölgeler İç Anadolu, Karadeniz, Akdeniz ve Doğu Anadolu Bölgesindeki iller yer almaktadır. Ayrıca İç Ege Bölgesinde olup orta derecede gelişmişlik seviyesinde olan iller de bulunmaktadır. Uşak, Kütahya ve Afyonkarahisar illeri orta derecede yer alan iller arasındadır. En son kademe olan altıncı kademede ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan iller yer almaktadır. (Acar vd., 2019: 36-38).

Tablo 1: İllerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

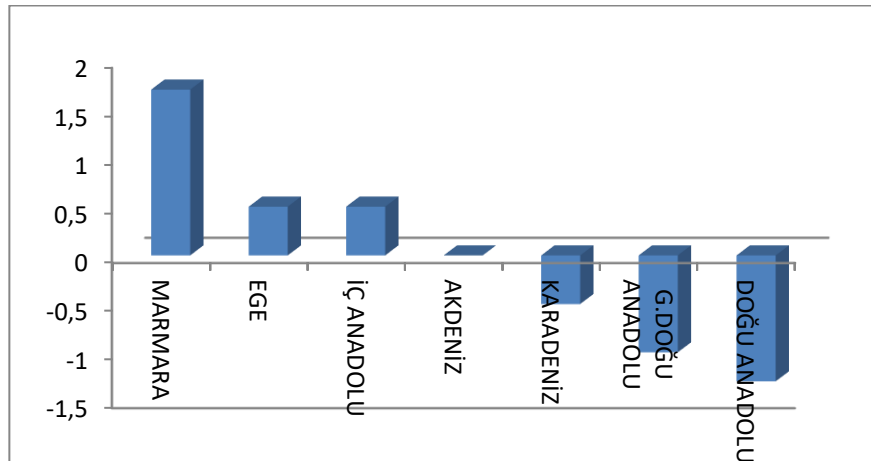
SIRA	İL	ENDEKS	SIRA	İL	ENDEKS
1	İSTANBUL	4,80772	42	KIRŞEHİR	-0,22870
2	ANKARA	3,31483	43	ARTVİN	-0,26018
3	İZMİR	2,52410	44	AFYON	-0,27246
4	KOCAELİ	1,94329	45	DÜZCE	-0,27995
5	BURSA	1,67890	46	ÇORUM	-0,32761
6	ESKİŞEHİR	1,10368	47	OSMANİYE	-0,33321
7	TEKİRDAĞ	1,05893	48	K. MARAŞ	-0,34968
8	ADANA	0,94901	49	NİĞDE	-0,35582
9	YALOVA	0,93541	50	GİRESUN	-0,36696
10	ANTALYA	0,91480	51	KASTAMONU	-0,37558
11	KIRKLARELİ	0,86287	52	TUNCELİ	-0,40003
12	DENİZLİ	0,71624	53	SİVAS	-0,40597
13	MUĞLA	0,71238	54	KİLİS	-0,41175
14	BOLU	0,60860	55	BARTIN	-0,41550
15	BALIKESİR	0,56540	56	AKSARAY	-0,45183
16	EDİRNE	0,56234	57	SİNOP	-0,48518
17	MERSİN	0,51934	58	ERZİNCAN	-0,49288
18	BİLECİK	0,50429	59	ÇANKIRI	-0,51917
19	KAYSERİ	0,47748	60	ERZURUM	-0,53286
20	GAZİANTEP	0,46175	61	TOKAT	-0,59010
21	ZONGULDAK	0,44906	62	ORDU	-0,64489
22	AYDIN	0,42025	63	DİYARBAKIR	-0,66993
23	SAKARYA	0,40404	64	YOZGAT	-0,71652
24	ÇANAKKALE	0,36924	65	ADYAMAN	-0,77647
25	MANİSA	0,34165	66	BAYBURT	-0,80176
26	KONYA	0,25254	67	KARS	-0,81944
27	KARABÜK	0,21332	68	ŞANLIURFA	-0,83158
28	İSPARTA	0,21187	69	İĞDIR	-0,89089
29	HATAY	0,19613	70	BATMAN	-0,90456
30	UŞAK	0,16867	71	GÜMÜŞHANE	-0,92501
31	BURDUR	0,14395	72	MARDİN	-0,98944
32	SAMSUN	0,08791	73	SİİRT	-1,00644
33	KIRIKKALE	0,05851	74	ARDAHAN	-1,07318

34	NEVŞEHİR	-0,07483	75	VAN	-1,09297
35	KARAMAN	-0,09852	76	BİNGÖL	-1,12469
36	ELAZIĞ	-0,10131	77	HAKKÂRİ	-1,13956
37	RİZE	-0,17840	78	ŞIRNAK	-1,13979
38	TRABZON	-0,18582	79	BİTLİS	-1,15736
39	AMASYA	-0,18591	80	AĞRI	-1,28116
40	KÜTAHYA	-0,20684	81	MUŞ	-1,43956
41	MALATYA	-0,22627	82		

Kaynak: Dinçer, B., Özasan, M. ve Kavasoglu, T., 2003, s.55

İstatistiki bölge birimleri tanımlanırken normalde bölge birimlerinin sahip oldukları nüfus, bölgesel kalkınma planları, illerin buldukları coğrafi konumları, bölgelere ait temel istatistiki veriler, illerin sosyo-ekonomik düzeyleri gibi unsurlar kullanılarak belirlenmektedir. Ancak ülkemizde istatistiki bölge birimlerinin belirlenmesinde belirtilen bu veriler kullanılmadan seçilmiştir. Ülkemizde kalkınma ajansları da belirtilen verilerin kullanılmadan belirlenmesinden dolayı birtakım tutarsızlıklar bulunmaktadır. Kalkınma ajanslarının kurulacağı merkez sayılan iller rastgele belirlenmiştir. Bu illerin belirlenmesinde nüfus ölçütü kullanılmıştır. Tablo 1’de 2019 yılında belirlenen illerin sosyo -ekonomik sıralaması yer almıştır. Tabloda ifade edilen durum daha net görülmektedir. İlk sıralarda İstanbul, Ankara, İzmir gibi iller yer almıştır. Tabloya göre son sıralarda Doğu Anadolu Bölgesi’nin illeri ağırlık kazanmıştır. Ancak ülkemizde geri kalmış bölge olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin illeri, Doğu Anadolu Bölgesi’nden daha önce gelmektedir.

Tablo 2: Coğrafi Bölgelere Göre Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi



Kaynak: Dinçer, B., Özasan, M. ve Kavasoglu, T. 2003: 75

Tablo 2’de ülkemizdeki coğrafi bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması verilmiştir. Verilen sıralamada en gelişmiş bölge olarak Marmara bölgesi ilk sırada yer almaktadır. Marmara Bölgesi’ni sırasıyla Ege, İç Anadolu, Akdeniz, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi takip etmektedir. Son sırada yine Doğu Anadolu Bölgesi yer almıştır. Oysa ki Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Doğu Anadolu Bölgesine göre daha az gelişmiş bir bölge olduğu genel bir kanı olarak kabul edilmektedir.

İllerin Alt Boyutlar İtibarıyla Gelişmişlik Sıralamalarına bakıldığında; SEGE-2017 raporunda illerin alt boyutlar itibarıyla gelişmişlik sıralamaları belirlenmiştir. 52 adet değişken arasından belirlenen demografi, istihdam, eğitim, sağlık, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali, erişilebilirlik ve yaşam kalitesi şeklinde sekiz tane ana başlık belirlenmiştir. Bu başlıklara göre her bir il için bir endeks değeri hesaplanmıştır. İllerin alt boyutlara bakıldığında birinci gelişmişlik kademesinde ve altıncı gelişmişlik kademesinde yer alan illerin genel sıralamaları ile alt boyut sıralamaları büyük ölçüde örtüşmektedir. Diğer kademelerde yer alan iller değişik değerlerde sapmalar olmuştur.

Değerlendirmeler sonucunda endeks değeri 1’in üzerinde 9 il birinci gelişmişlik kademesinde bulunmaktadır. Bu iller İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli Antalya, Bursa, Eskişehir, Muğla ve Tekirdağ’dır. Birinci gelişmişlik kademesinde yer alan bu iller ülkemizin sanayi, üretim, ihracat, eğitim ve turizm alanlarında büyük önemi bulunmaktadır. İkinci gelişmişlik kademesinde 15 il bulunmaktadır. Bu iller genel olarak gelişmişlik seviyesinde birinci kademede yer alan illerin çevrelerinde bulunan illerdir. Sakarya, Konya, Aydın, İzmir, Muğla gibi iller yer almaktadır. İllerin kendilerine özgü değerlerle öne çıkmaktadır. Sakarya ve Konya rekabetçi ve yenilikçi kapasite ile erişilebilirlik boyutlarında öne çıkmaktadır. Üçüncü gelişmişlik kademesinde yer alan 13 il bulunmaktadır ve değerleri 0,413 ile 0,170 arasında değişmektedir. Trabzon ve Kırıkkale illeri eğitim ve sağlık boyutlarında, Uşak; eğitim, sağlık ile rekabetçi ve yenilikçi kapasite boyutlarında, Burdur, rekabetçi ve yenilikçi kapasite ile erişilebilirlik boyutlarında önemli merkezler olarak kabul edilmektedir. Dördüncü gelişmişlik kademesinde 14 il bulunmaktadır ve endeks değerleri 0,054 ile -0,271 arasında değişmektedir. Hatay, rekabetçi ve yenilikçi kapasite ile erişilebilirlik boyutunda, Aksaray, istihdam, yaşam kalitesi ve erişilebilirlik boyutlarında ülke ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Sivas ise istihdam değişkeninde ülkenin gerisinde kalmaktadır. Beşinci ve altıncı gelişmişlik

kademesinde yer alan iller bazı bölümlerde sınırlı olarak ülke ortalamasının üzerinde yer aldığı görülürken; bazı bölümlerde çoğunlukla ülke ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Beşinci kademede Karadeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi'nin doğusunda yer alan 14 il bulunmakta ve -0,317 ile -0,629 arasında endeks değerleri değişmektedir. . Altıncı gelişmişlik kademesinde 16 il bulunmakta ve bu illerin tamamı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunmaktadır (Acar vd., 2019: 67-68).

Tablo 4: Düzey-2 Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi ve Kademesi

Düzey-2 Kodu	Bölge İlleri	Bölge Endeksi	Bölge Kademesi	Bölge Sıralaması
TR10	İstanbul	4,051	1	1
TR51	Ankara	2,718	1	2
TR31	İzmir	1,926	1	3
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	1,359	1	4
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	1,281	1	5
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	1,227	1	6
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	0,884	2	7
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	0,802	2	8
TR52	Konya, Karaman	0,618	2	9
TR22	Balıkesir, Çanakkale	0,498	2	10
TR62	Adana, Mersin	0,380	2	11
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	0,286	2	12
TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	0,283	2	13
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	0,168	2	14
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	-0,015	3	15
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	-0,059	3	16
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	-0,104	3	17
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	-0,137	3	18

<b>TR63</b>	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	-0,197	3	19
<b>TRB1</b>	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	-0,285	3	20
<b>TR82</b>	Kastamonu, Çankırı, Sinop	-0,287	3	21
<b>TRA1</b>	Erzurum, Erzincan, Bayburt	-0,459	3	22
<b>TRC2</b>	Şanlıurfa, Diyarbakır	-1,220	4	23
<b>TRA2</b>	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	-1,424	4	24
<b>TRC3</b>	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	-1,468	4	25
<b>TRB2</b>	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	-1,506	4	26

Kaynak: (Acar vd., 2019: 67-68).

Tablo 3'te Düzey-2 İstatistikî Bölge Birimlerine Göre Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması verilmiştir. Bilindiği gibi Türkiye'de ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzer özelliklere sahip illerin sınıflandırılmasıyla (Düzey-3) 26 Düzey-2 istatistikî bölge birimi oluşturulmuştur. Buna göre Düzey-2 bölgesinde yer alan illerin sosyo-ekonomik açıdan homojen bir durum sergilemedikleri için il sıralamasında yüksek ya da düşük sırada yer alan herhangi bir ilin bölge sıralamasında altta ya da üstte yer aldığı görülmektedir.

Enerji üretimi ve tarım arazilerinin verimini artırma esaslı olan GAP kapsamında, 19 HES (yıllık 27 kilovat-saat enerji üretimi) ve 22 baraj (1,8 milyon hektar sulama alanı) hedeflenmiştir. 2018 itibari ile faaliyete geçen 13 (hedeflenen enerji yatırımının %74'ü) HES ile 20,6 milyar kilovat saat enerji üretimi kapasitesine ulaşmıştır. GAP bölgesindeki bu santraller Türkiye hidroelektrik enerji üretiminde 2015 yılında %44,4'lük bir katkıya sahip oluşturmaktadır. Parasal anlamda bu üretimin ülke ekonomisine katkısı 27,27 (1 kWh=6 cent) milyar dolardır. 2019 yılının sonuna kadar ise 473,3 milyar kWh elektrik enerji üretimi ile 28,4 milyar dolar parasal değere sahip olmuştur. Tarımda sulama için 19 baraj yapılarak bölgedeki sulama hedefinin %53'ü gerçekleştirilmiştir. 2002 yılında 1.102 olan işletme sayısı ve 39.102 istihdam edilen kişi sayısı 2018 yılında 4.733 işletmeye çıkarılarak istihdam edilen kişi sayısı 234.958'e çıkarmıştır. 2002 yılında 689 milyon dolar olan ihracat geliri 2019 yılında 9,2 milyar dolara çıkarak Türkiye ihracat geliri içerisinde %1,9 olan payını, %3,44 oranında artırarak %5,34 seviyesine çıkarmıştır. Sağlık

açısından 2002 yılında 63 hastane 8.223 yatak kapasitesi 2018 itibari ile 130 hastane 20.541 yatak kapasitesine ulaşarak bu dönem aralığında hastane ve yatak kapasitesine ulaşmıştır. Türkiye'nin en büyük kargo havalimanı 2007 yılında bu proje kapsamında gerçekleşmiştir (www.gap.gov.tr).

Faaliyete açılan işletmelerle hem Türkiye geneli işsizlik oranında hem de işsizlik nedeniyle bölgenin ülke içi göç oranında sabit veya azalan bir seyir göstermesine katkı sağlamıştır. Ulaşımında kat edilen gelişim ile bölgenin sınırlarına komşu olan Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerle ekonomik etkileşimler (ithalat-ihracat) artış göstererek bölgenin yanı sıra ülke ekonomisine katkı sağlamıştır. Sağlık alanında elde edilen gelişmelerle bölgede 2002 yılında binde 48,3 olan bebek ölüm oranı 2018 itibari ile binde 13,1'e düşmüştür. Bu çerçevede Türkiye geneli hastane-yatak kapasitesi %19,1-%33,4 oranında artış gösterirken GAP bölgesinde hastane-yatak kapasitesi %33,3-%102,3 oranında artmıştır (www.gap.gov.tr).

Bu projenin bölge ve ülke üzerindeki etkilerine bakıldığında; Türkiye'de gerçekleştirilmeye çalışılan yeni bölgesel kalkınma yaklaşımlarının ve kalkınma planlarında gerçekleştirilen değişimlerle ülkedeki gelişmiş bölgelerin daha çok gelişimi için ayrılan kaynakların gelişmemiş bölgelere aktarıldığında, gerek geri kalmış bölgenin gerekse de ülkenin ekonomik ilerlemesine ne denli bir katkı sağlayacağı bu örnekle görülebilmektedir.

Doğu Karadeniz Kalkınma Projesi (DOKAP); 2011 yılında Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Projesi ve Konya Ovası Projesi'nin uygulamalarının koordinasyonunu ve bu projeler dâhilinde bulunan illerdeki yatırımların takibi ve bölgenin kalkınmasını hızlandırmak amacıyla kurulmuştur. 11 ili kapsayan bu proje kapsamında ve 5 temel eksen (turizm ve çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik kalkınma, altyapı ve kentsel gelişim, sosyal gelişim ve yerel düzeyde kurumsal kapasitenin geliştirilmesi), 20 alt eksen, 128 ana eylem ve 325 alt eylem yer almıştır. Bu kapsamla bölgenin istihdam oranını artırarak işsizliği minimize etmek ve bölgenin işgücüne katılım ve ihracat oranını artırma hedeflenmektedir. Proje kapsamında en çok harcama yapılan il Tokat en az ise Bayburt ve en çok harcama ulaşım, alt yapı ve çevre düzenlemesi gibi kalemlere ayrılmıştır (www.dokap.gov.tr).

Doğu Anadolu Projesi (DAP); kapsam alanı içerisinde bulunan 15 ilde yürütülecek yatırımların ve projelerin koordinasyonunu sağlamak ve bölgenin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların yaşam kalitesini ve kalkınmasına fayda sağlamak amacıyla kurulmuştur. DAP üç ana hedef (ekonomik, sosyal ve çevresel) 7 öncelikli alan (insan kaynakları gelişimi, örgütlenmenin

yaygınlaştırılması, altyapı, mera ıslah ve yönetimi, çevre kalitesi, yoksullukla mücadele ve finansman) üzerinde yürütülmeye çalışılmaktadır (www.dap.gov.tr).

8 ili kapsayan Konya Ovası Projesi (KOP), 5 ana eksen, 26 alt eksen, 92 eylem ve 243 projeden oluşmaktadır. Ana eksenleri, toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilirliğini sağlama, ekonomik güçlendirme, altyapı geliştirmesi ve kentleşme, beşeri ve sosyal yapının güçlendirilmesi ve son olarak kurumsal kapasitenin artırılması olarak sıralanmıştır. Öncelikli hedef olan tarım ve sulama alanında sürdürülebilirliği sağlayarak sanayi, ticaret, ulaşım, enerji alanlarında güçlü bir altyapı hazırlığı neticesinde bölgenin ihtiyaç duyduğu birçok sosyal, kültürel ve ekonomik kaynaklara ulaşımı kolaylaştırmaktır. Bu proje için 2004-2018 yılları arasında 9 milyar 927 milyon TL kaynak tahsisi yapılmıştır. Proje kapsamında en çok pay ayrılan alanlar ulaştırma altyapı ve enerji olmuştur (www.kop.gov.tr).

Türkiye'nin bölgesel kalkınma alanında başlattığı kalkınma planları değerlendirildiğinde ilk beş kalkınma planı bölgeler arası dengesizliği gidermek amacıyla merkezî otoritenin güdümünde büyük ölçekli kamu yatırımları ile ortak kavram, araç ve amaçlara hizmet etmesi bakımından geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımına örnek teşkil etmiştir (Dulupçu vd., 2010: 247). Bu çerçevede yukarıda da bazı örnekleri (GAP, KOP, DAP, DOKAP) olan kalkınma projeleri uygulanmaya çalışılmıştır. 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türkiye'de uygulanmaya konulan GAP'a kadar bölgelerin planlı, yerel kurumları ve halkı aktif konuma getiren bir program uygulanmamıştır. Bölgesel planlar daha çok merkezî yönetimin yapmış olduğu planların bir uzantısı olarak bütünlüğünü bozmayacak şekilde düzenlenen ulusal planlar içerisinde yer almıştır. Altıncı Kalkınma Planı'ndan itibaren yerel kaynakları baz alan yeni bölgesel kalkınma yaklaşımına geçiş sağlanmıştır (Kargı, 2009: 32).

### Sonuç

Küreselleşme kavramı farklı boyutları ile kabul edilmesi gereken bir olgudur. Yani; sadece ekonomik veya kültürel bir alanı kapsayan bir kavram değil, sosyal, kültürel, ekonomik, ekolojik, sosyolojik, teknolojik ve politik birçok boyutu bir arada taşıyan ve domino etkisi yaratan bir kavram olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Küreselleşme olgusu gerek kuşkuçular gerek radikaller gerekse de ılımlılar tarafından kaçınılmaz olan bir kavram olmuş olsa da yaklaşım tarzları bakımından hep farklı algılamalara açık ve tartışmaların odağı olmaya devam edecektir. Küreselleşme olgusu ile beraber

bölgesel gelişme ve bölgesel politikalar kalkınma için önem arz etmeye başlamıştır.

20. yüzyıldan itibaren dünya devletlerinin, sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlere öncül olmak amacıyla giriştikleri dünya savaşları neticesinde sosyo-ekonomik bazlı birçok olumsuz sonucun ortaya çıktığı görülmüştür. Bu sonuçların giderilmesi amacıyla girişilen politikalarda özellikle 1950'lerden sonra kalkınma kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bununla hedeflenmek istenen esas olgu durağan veya gerileyen sosyo-ekonomik faaliyetlerin ilerlemesidir. 1980'lerden sonra kalkınma programlarında belli başlı bölgelere yönelim ülke geneli kalkınmaya engel olmuş ve birçok bölgeyi bağımlı kılmıştır. Ülkeler gelişim ve ilerleme hedeflerinde gelişmemiş bölgelerin ülke kalkınmasına destek sağlayarak bağımlı durumdan çıkmaları için bölgesel kalkınma çalışmaları başlatmıştır. Bu çerçevede kalkınmanın nasıl olacağını irdelemek amacıyla yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunun akabinde ise bölgesel kalkınma için hedefler ve bu hedefleri gerçekleştirmek için faaliyetler yürütülmeye başlanmıştır.

Yeni yaklaşımla beraber sadece ekonomik büyüme değil sosyal ve yaşam standartların da yükseltilmesi önemsenmiştir. Yeni yaklaşımlarda temel amaç merkezî otoritenin daha pasif olduğu, yerel aktörlerin yanı sıra halkın daha aktif olarak, gelişmemiş bölgelerin kaynak transferiyle yük olmak yerine mevcut kaynaklarla ulusal kalkınmaya faydasını maksimize etmektir. Yeni yaklaşımlara geçişin bir diğer önemli sebebi ise kalkınma adımlarında bölgesel örgütlenme konusunda eksikliklerin olmasıdır.

Kalkınma adımları çerçevesinde Türkiye'de bölgeler arasında var olan gelişmişlik düzeylerini dengede tutmak amacıyla kurulduğu ilk yıllardan itibaren politikalar geliştirerek sosyo-ekonomik anlamda refah seviyesi yükseltme amaçlanmıştır. Türkiye'de kalkınma adımları 1980'li yıllara kadar yapılan kalkınma plan ve politikalarında daha çok devletçi bir yapı baz alınmış belli bölgelerin gelişimi ve kalkınması üzerinde durulmuştur. Devlet transferleri ve teşvikleriyle sürdürülen kalkınma politikalarında yerel halk ve aktörler göz ardı edilmiştir. Kalkınma planlarında bölgeler arası gelişmişlik farkları minimize edilme hedefi konulmuşken politikaların bu yöntemde olması hedeflerin başarı oranını çok düşük seviyede bırakmıştır. Bu da gösteriyor ki kalkınma adımlarında bölgesel kaynakların aktif kullanılmaması ve alınan kararlarda sadece merkezî otoritenin söz sahibi olması başarısızlığı doğurmuştur.

Dünden bugüne yürütülen kalkınma politikalarının öncelikli hedefleri, bölgeler arası gelişmişlik düzeyini minimize ederek istihdam,



işgücü, iç-dış göç ve milli gelir gibi konularda gelişim sağlamaktır. Bu çerçevede yukarıda da belirtildiği üzere birçok kalkınma projesi yürütülmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin kalkınma politikalarında tarihsel sürece bakıldığında başarı oranının bir hayli düşük olduğu görülmüştür. Bu durumun öncelikli sebebi ülkede değişim gösteren iç ve dış siyaset, politik çıkarlar doğrultusunda önceliklerin farklılaşması, merkezi ve yerel yönetimler arasında ortak bir bölgesel iradenin bulunmaması, ekonomik ve finansal krizler neticesinde oluşan finansal sorunlar, kurumlar arası koordinasyon ve denetim eksikliği gibi birçok sebep başarısızlıkta temel rol oynamıştır. Bu sorunlardan ötürü uzun yıllardan beri yürütülen kalkınma politikaları ve projelerinde görüldüğü üzere hedeflenen göç, işsizlik, istihdam ve işgücü eksikliği, gelir adaletsizliği ve bölgesel gelişmişlik farklılıkları gibi asıl kalemler istenilen düzeyde gelişim gösterememiştir.

Bu durumu gidermek amacıyla öncelikli yapılışı gereken olgunun bölgesel tanımlamada Türkiye'deki bölgesel farklılıkların daha iyi bir şekilde tespit edilmesi ve bölge sınıflandırılmasının daha belirgin bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bir diğer olgu ise tarihsel sürecin büyük çoğunluğunda göz ardı edilen yerel kaynaklar, aktörler, halkın harekete geçirilmesi ve kalkınma politikalarında geliştirici bir rol üstlenmesinin önünün açılması gerekmektedir. Bölgesel eşitsizliklerin artış göstermesi veya bir bölgeye daha çok odaklanılması ülkenin sosyal, ekonomik ve demografik yapısında zararlar verdiği tarihsel süreçte görülmüş bir gerçektir. Yerel kaynaklar ve aktörler aktif edildikçe bölgesel eşitsizlikler daha minimize hâle gelecektir. Bölgesel kalkınmayı daha iyi hâle getirecek bir diğer olgu ise Türkiye'deki bölgelerin daraltılması ve bölgelerin gelişimi için yerel/bölgesel kurumların ve ajanslarının sayısında artışa gidilmesidir. Bu durumla bölgelerin mevcut kaynakları daha aktif olarak ortaya çıkartılabilecektir.

#### **Kaynakça**

- Acar, T. (2006). Bölgesel Kalkınma Potansiyelinin Harekete Geçirilmesinde İnsan Kaynağının Rolü ve Balıkesir İli Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı İnsan Kaynakları Programı, Yüksek Lisans Tezi, <https://doi.org/10.16953/deusbed.62106>
- Acar, Salih; Mustafa Caner Meydan; Leyla Bilen Kazancık; Mustafa Işık. (2019). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE\_17, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını Sayı: 3, Araştırma Raporu Sayı: 3, ISBN: 978-605-7679-02-4

- Akiş, E. (2011).“Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı.44, (237-256), <https://doi.org/10.11611/yead.463230>
- Akpınar, R. (2005).“Bölgesel Gelişme Politikalarında Yaşanan Değişim: Yeni Bölgeselleşme Paradigması ve Uygulamaları”, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, [https://doi.org/10.1501/sbfter\\_0000001968](https://doi.org/10.1501/sbfter_0000001968)
- Aktakas, B. G. (2006). Bölgesel/Yerel Kalkınma, Bölgesel Gelişme İçin Bir Model. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana, <https://doi.org/10.11616/basbed.vi.455230>
- Çakmak, H. ve Erden, L. (2004). Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye’den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz. Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi 6/3, ss.77-96, <https://doi.org/10.17065/huniibf.103643>
- Deviren, N. V., Yıldız, O. (2014).“Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri”. Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 44, Temmuz-Ağustos, s. 1-35, <https://doi.org/10.21121/eab.2017123471>
- Dinçer, B., Özaslan, M. ve Kvasoğlu, T. (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Ankara:DPT Yayınları.
- Dinler, Z. (2010). Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Günümüze İzlenen Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma Ajansları. İçinde: Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri: Kalkınma Ajansları. ed. Birol Akgül & Nisfet Uzay. Bursa: Ekin Yayınevi, ss.53-66, <https://doi.org/10.17823/gusb.181>
- DPT (2006). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı.
- Dulupçu, M. A., Sungur, O. & Keskin, H. (2010). Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye’de Kalkınma Planlarına Yansımaları: Kalkınma Planlarının Yeni Teoriler Açısından Değerlendirilmesi. 6. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezî, Ankara, 239-248, [https://doi.org/10.1501/avraras\\_0000000028](https://doi.org/10.1501/avraras_0000000028)
- Ersöz, C. (2009). Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları: Türkiye’de Köy’lere Yönelik Bir Uygulama (1975-2001). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı,

- Genel İktisat Programı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, <https://doi.org/10.16953/deusosbil.439642>
- Hablemitoğlu, Ş. (2004). Küreselleşme Düşlerden Gerçeklere. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara.
- Ilgaz, C. (2000). Küreselleşme ve 1980 Sonrası Türk Basınına ve Toplumuna Yansıması. İstanbul, İ.Ü İletişim Fakültesi Yayını, s.4-29.
- Jovovic, R., Draskovic, M., Delibasic, M., Jovovic, M. (2017). The Concept of Sustainable Regional Development- Institutional Aspects, Policies and Prospects. Journal of International Studies, Vol: 10, No:1, <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2017/10-1/18>
- Kargı, N. (2009). “Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye’nin Bölgesel Politika Analizi.” Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:2 Cilt:1 Sayı:3, s. 19-40, <https://doi.org/10.18092/ulkidince.348070>
- Karlık, R.(1989). Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politikalar. Beta Yayınevi.
- Kızılçelik, S.(2002). “Kapitalizmin Diasporası Olarak Küreselleşme”, Eğitim Araştırmaları Dergisi, Sayı:6,Ocak.
- Kürkcü, D. D. (2013). “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar”, The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, Cilt: 3, Sayı: 2, s.1-11 <https://doi.org/10.7456/10302100/001>
- Levin, Ö. (2015). Küreselleşme Karşısında Bölgesel Gelişme Şansı ve Türkiye’nin Tutumunun İrdelenmesi. <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01>
- OECD (2009). “Regional development.” Directorate for Public Governance and Territorial Development.
- Özaslan, A. ve Ünlü, H. (2015). “Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Değişim ve Kalkınma Ajansları.” Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:7 Sayı:13 s. 64-83, <https://doi.org/10.20875/makusobed.323893>
- Özel, A. H. (2011). “İktisadi Perspektiften Küreselleşme Kavramı ve Gelişimi.” Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:2, s.91-98, <https://doi.org/10.31454/usb.376499>
- Pike, A., Rodriguez-Pose, A., Tomaney, J. (2011). Handbook of Local and Regional Development. <http://www.regscience.hu:88/record/418/files/Demo-Book-2017-055.pdf>, (19.12.2019).
- Şenses, F. (2004). Neo liberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?. Kalkınma ve Küreselleşme, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

- T.C. Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü  
(2014). Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014- 2023 “Daha Dengeli, Topyekûn Kalkınma”,  
<https://doi.org/10.3848/iif.1994.105.2420>
- Yeldan, E. (2003). Küreselleşme Surecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldızoğlu, E. (1996). Globalleşme ve Kriz. Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Yiğit, A. G., Maden, S. I. (2019). “Bölgesel Kalkınma Politikalarındaki Dönüşüm: Yeni Bölgecilik Yaklaşımı ve Türkiye Yansımaları”. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı: 3, s.113–120, <https://doi.org/10.18506/anemon.420459>
- [www.gap.gov.tr](http://www.gap.gov.tr),  
<http://www.kop.gov.tr/sayfalar/kop-eylem-plani-2014-2018/67>  
[https://www.dokap.gov.tr/Upload/Genel/dokap-eylem-plani-2014-2018\\_suzpdf-243756-rd\\_43.pdf](https://www.dokap.gov.tr/Upload/Genel/dokap-eylem-plani-2014-2018_suzpdf-243756-rd_43.pdf)  
<http://www.dap.gov.tr/eylem-planim/dap-eylem-plani-2014-2018/>  
<http://www.gap.gov.tr/istatistiki-veriler-sayfa-63.html>